

ENDREFFY ZOLTÁN

Az antijudaizmustól az antiszemitizmusig

Írásomban arra a kérdésre keresek választ, hogy milyen felelősség terheli a kereszténységet a holokauszt ügyében.

Mértékadó teológusok és egyháztörténészek szerint a kereszténység volt a holokauszt egyik előzménye és oka. Karl Rahner például, a XX. század talán legnagyobb katolikus teológusa, így ír erről:

Senki sem kétkelhet abban, hogy a kereszténység történetében létezett egy majdnem kétezer éves embertelen, kereszténytelen és elvetendő antiszemitizmus... Az egyház közvetlenül nem felelős a Holocaustért; kortörténetünk e borzalmas eseményének előidőzésében lényegesen közrejátszott sok más ok is. De vajon lehetséges lett volna-e a Holocaust, ha nem burjánzott volna a lelkekben az antiszemitizmus előtte oly sok évszázadon át egészen az egyház legfelső köreiig és onnan lefelé a köznapi keresztényekig és az egyházi szónokokig?¹

Igaz ugyan, hogy a zsidók kiirtását az egyházak sohasem rendelték el, mégis nem csekély mértékben járultak hozzá a holokauszthoz. Hitler ugyanis csak a gyakorlatban próbálta megvalósítani azt, amire az egyházak évszázadokon át törekedtek: hogy eltüntessék a zsidókat mint zsidókat, és megsemmisítsék a judaizmust, vagyis a zsidóságot mint vallást. A „végső megoldás” szoros kapcsolatban volt tehát a keresztény antijudaizmussal és antiszemitizmussal.

De mi az antijudaizmus és mi az antiszemitizmus?

¹ Idézi Kis György, *Megjelölve Krisztus keresztségével és Dávid csillagával*, Budapest, szerzői kiadás, 1987, 9.

Antijudaizmus. Az antijudaizmus, amely szinte az I. századtól kezdve jelen volt a kereszténységben, abban áll, hogy keresztények igehirdetésükben, teológiai tanításukban és köznapi beszédükben becsmérlik, gyalázzák, értéktelennek állítják be a judaizmust mint vallást.²

Az antijudaizmus annak a folyamatnak az öröksége, amelynek során kölcsönös vádaskodások közepette az első századokban különvált egymástól az egyház és a zsidóság. Az antijudaizmus a különválás után is fennmaradt: az egyház magasabb rendűnek tüntette fel magát a tovább élő zsidósághoz képest, és önazonosságát a zsidóságtól való különbözőségével határozta meg. Ezen a talajon bontakozott ki az a hagyomány, amelynek jellemzője hosszú évszázadokon át egymás kölcsönös elismerése és a különbségek tárgyilagos megvitatása helyett egymás lebecsülése és elítélése volt. És mivel a konstantini fordulattól kezdve a felvilágosodásig és a modern jogállamok megszületéséig az egyház, illetve az egyházak politikai-hatalmi téren is uralkodó szerepet játszottak, a zsidóság viszont az épp hogy csak megtúrt felekezet helyzetébe kényszerült, a zsidóknak sokat kellett szenvedniük a keresztény antijudaizmus miatt.

Az antijudaizmus tehát nem egyszerűen annak kimondása, hogy a kereszténységet és a judaizmust bizonyos tanok és gyakorlatok megkülönböztetik és elválasztják egymástól. Az antijudaizmus inkább e különbségek olyan értelmezése, amely egyszersmind a zsidó hit és élet lefokozása és becsmérése. Jules Isaac – sajnos – találó megállapítása szerint az egyház majd kétezer éven át arra tanította a keresztény híveket, hogy vessék meg a zsidókat (*l'enseignement du contempt*: ez volt a kereszténység egyik fő üzenete).

A judaizmusnak mint hitnek és a zsidó életnek az antijudaizmus szellemében történő eltorzítása és befektetése a következőképpen írható le.³

1. Az antijudaista keresztények különbséget tettek – és tesznek ma is – az Ószövetség, azaz a zsidók Istene és az Újszövetség Istene között. Az előbbit szigorú, az emberektől távoli Istenként mutatják be: Isten – úgymond – csak Jézus Krisztusban nyilatkoztatja ki, hogy a hívők atyja, barátja és szerelmese. Valójában azonban a zsidók is abban hisznek, hogy Isten közeledik az emberekhez, hogy magához emelje őket. A Tóra odaajándékozása Izraelnek: Istennek ebben az aktusában zsidó felfogás szerint az mutatkozik meg, hogy Isten szabadon, minden alap és indok nélkül, érdemektől teljesen függetlenül szereti irgalmas szeretettel a zsidóságot és általa a föld minden nemzetségét.

² *Christen und Juden II. Zur theologischen Neuorientierung im Verhältnis zum Judentum. Eine Studie der Evangelischen Kirche in Deutschland*, Gütersloh, Gerd Mohn, ²1991, 21, 22.

³ *Uo.*

2. Az antijudaizmus szembeállítja egymással a Törvényt és az Evangéliumot, és azt hangsúlyozza, hogy a Törvény a zsidóságnak, az Ószövetségnek, az Evangélium pedig a kereszténységnek, az Újszövetségnek felel meg. E szembeállítás azonban nem helytálló. Mert van „törvény” az Újszövetségben is, ha törvényen kötelező rendelkezések összességét értjük. Idetartoznak például azok az előírások, amelyek a házasság felbontására vagy a püspöki tisztség elnyerésére vonatkoznak. És van „evangélium” az Ószövetségben is, amely azt tanítja, hogy Isten úgy vigyáz népére, és úgy gondozza, mint „a pásztor, aki az anyajuhokat féltve tereli, a kisbárányokat meg ölben hordozza” (Iz 40,12); és népét, Izraelt, úgy neveli Isten, mint a fiókáit a szárnyán hordozó sasmadár (MTörv 32, 9).

3. Az antijudaizmus gógnak, felsőbbrendűségi érzésnek tartja a zsidóknak azt a hitét, hogy Izraelt Isten kiválasztotta – s ezt voltaképpen a többi nép lekicsinylésének tekinti. Valójában az Ószövetség és a zsidó hagyomány szerint a kiválasztással Isten „a nemzetek világosságává tette” Izraelt (Iz 42,6–7). A zsidó hagyomány szerint Izrael semmit sem tett, amivel kiérdemelte volna a választottságot. A kiválasztás Isten kegyelmi aktusa volt, amelyre Izrael „csupán” igent mondott, s ezzel egyszerűen kötelezettséget (egyáltalán nem könnyű kötelezettséget) vett magára. A judaizmus a „parancsolatok igájának” elfogadása, hűség az Istennel kötött szövetség egészéhez és minden egyes pontjához.

Jobban megérthetjük e kötelezettség mibenlétét abból az áldásból, amelyet a Tóra olvasása előtt mondanak a zsidók. Eszerint áldott az Örökkévaló, „aki az összes nép közül kiválasztott bennünket *azzal, hogy nekünk adta a Tórát*”. Izrael kiválasztása azzá a néppé, amelyikkel Isten szövetséget kötött: ez voltaképpen a Tóra átvétele, amelyet az élet útmutatójául ajándékozott Isten Izraelnek. A zsidó hagyomány szerint a szövetségekötéssel és a Tórával függ össze a zsidók kiválasztottsága és küldetése. A zsidóságnak az a rendeltetése, hogy a többi nép szeme előtt éljen spirituális és etikai mintaként, amelyet a Tóra fogalmaz meg és tanít, hogy „általa nyerjen áldást a föld minden nemzetsége” (Ter 12,3).⁴

4. Az antijudaizmus szellemében azt is gyakran hangoztatják egyes keresztények, hogy a mózesi Törvény életidegen, merev szabálygyűjtemény, amelyet maguk a zsidók is csak ímmel-ámmal követnek, és éppen csak annyira tartják be, amennyire feltétlenül szükségesnek képzelik. A Törvénynek e lefokozásánál az antijudaista keresztények egyrészt arról feledkeznek meg, hogy a Tóra érvényességét újból és újból aláhúzza az Újszövetség is: a leghatározottabban talán maga Jézus a hegyi beszédben:

⁴ Tony BAYFIELD, *Mission – A Jewish Perspective*, *Theology*, 1993. május–június, 181, 182.

„Ne gondoljátok, hogy megszüntetni jöttem a törvényt vagy a prófétákat. Nem megszüntetni jöttem, hanem teljessé tenni... Míg ég és föld el nem múlik, egy i betű vagy egy vesszőcske sem vész el a törvényből” (Mt 5,17–18). Másrészt arról is megfélelkeznek e keresztények, hogy az Újszövetségben is találhatunk sok konkrét rendelkezést és útmutatást. A zsidóknak azt a törekvését, hogy egész életüket Isten útmutatása szerint alakítsák, a keresztények hajlamosak úgy látni, hogy a zsidó – úgymond – bizonyos cselekedetek elvégzése, parancsolatok „letudása” által próbál igazzá válni Isten előtt. Hogy ez is meghamisítása a zsidók hitének, az az ószövetségi prófétáknál jól látható: ők gyakran ostromozták azt, aki csak külsőlegesen, formálisan tesz eleget a Törvénynek: „Ez a nép csak ajkával tisztel engem, szíve azonban távol van tőlem.” A próféták a testi, külsőleges körülmetélkedés helyett a szív körülmetélését kívánták: „Metéljétek körül magatokat az Úrnak, és távolítsátok el szívetek előbőrét”, ahogy például Jeremiás kívánja (Jer 4,4). És a zsidók fő imája, a *Smá* is az Istennek való teljes, szívbeli odaadást kívánja: „Szeresd Uradat, Istenedet, szíved, lelked mélyéből, minden erőddel!” (MTörv 6,5).

5. Nélkülöz minden alapot az az antijudaista vélekedés is, hogy a zsidóság a megtorlás, a bosszúállás állítólag ószövetségi etikáját követi, míg a kereszténység, Jézus tanítása nyomán, a szeretet etikáját gyakorolja. Eszerint a zsidók szemet szemért, fogat fogért követelnek, a keresztények viszont a rosszat is jóval viszonzják a hegyi beszéd és az ellenségszeretet szellemében. Akik ezt az ellentétet hirdetik, megfélelkeznek arról, hogy az Ószövetség is irgalmasnak hirdeti Istent, ahogyan ez számtalan történetben és a Kivonulás könyvének az Isten igazságosságáról és irgalmas szeretetéről szóló híres verseiben kifejeződik: „Jahve, Jahve, irgalmas és könyörülő Isten, hosszantűrő, gazdag kegyelemben és hűségben. Kegyelmeét megtartja ezrek számára, megbocsátja a vétket, a hibát, s bűnt, de nem hagyja egészen büntetés nélkül” (Kiv 34,6–7). Továbbá megfélelkeznek arról is, hogy a felebaráti szeretet parancsolata, amelyet sokan jellegzetesen keresztény újításnak képzelnek, megtalálható már a Törvényben is: „Ne légy bosszúálló, se haragtartó... Szeresd felebarátodat, mint magadat” (Lev 19,18).⁵ Isten az Ószövetség szerint is irgalmasságot követel az embertől. Ezért rendeli el a mózesi Törvény az ellenségszeretet gyakorlati tetteit: „Ha ellenséged éhezik, adj neki enni, ha szomjazik, adj neki inni.” Az Ószövetség szerint a káröröm is tilos: „Ha ellenséged elesik, ne örülj, és ha elbukik, ne vigadjon a szíved” (Péld 24,17).

⁵ Más fordítás szerint: „...mert olyan, mint te.”

6. A legvégzetesebb hatása keresztények és zsidók kapcsolatára annak az anti-judaista vélekedésnek volt, hogy Krisztus halálával és feltámadásával Isten felbontotta a „régí” szövetséget népével, Izraellel, és egy másik néppel, az egyházzal kötött új szövetséget. Azaz az egyház állítólag felváltotta Izraelt a választott nép szerepében. A kereszténység hosszú évszázadokon át azt tanította, hogy Isten új népeként immár az egyház a bibliai ígéretek igazi örököse. A zsidók pedig, akik már nem tartoznak Isten népéhez, nem üdvözülhetnek, mert az egyházon kívül nincs üdvösség: *extra ecclesiam nulla salus*.

Ennek az úgynevezett helyettesítés-elméletnek a következtében kétértelművé vált az egyháznak a zsidósággal kapcsolatos tanítása és magatartása. Egyrészt kidolgozták a zsidóság megvetésének teológiáját, és téríteni próbálták a zsidókat; másrészt viszont mélyeséges tiszteletet is tanúsítottak az Ószövetség, a kereszténység gyökere iránt. A zsidóság önazonosságának megmaradását két okból is kívánatosnak tartotta az egyház. Először is azért, mert az egyház hitt abban, hogy a zsidóság mint Isten választott népe részesült és részesül Isten különleges gondviselő szeretetében. Másodszor azért, mert az egyház hitt abban is, hogy a zsidóságnak fontos szerepe lesz az emberiség végső üdvözülésében, ahogyan Pál apostol ír erről a Római levélben: „A megátalkodottság csak részben érte Izraelt, amíg a pogányok teljes számban meg nem térnek, akkor majd egész Izrael elnyeri az üdvösséget” (Róm 11,25–26). Ez a kettősség, amelyen a keresztény teológusok soha nem tudtak felülemelkedni, sok feszültség és konfliktus forrása lett.

Nagymértékben hozzájárult a zsidósággal kapcsolatos keresztény ambivalenciához Szent Ágostonnak, a Nyugat keresztény pátriárkájának a vándorló zsidóról kidolgozott furcsa elmélete is.⁶ Az Ágoston-féle teológia szerint Krisztus meggyilkolásáért a zsidóságnak voltaképpen el kellett volna pusztulnia, Isten azonban megengedte fennmaradásukat – hogy tanúsítsák a kereszténység igazságát. A zsidók tanúskodása abban áll, hogy az ő életükön mindenki láthatja, milyen következményekkel jár, hogy elvetették Krisztust, és ezzel magukra vonták Isten haragját. A zsidóknak bolyonganiuk kell szerte a földön, sehol sem telepedhetnek meg hosszabb időre, mert meggyilkolták Krisztust. Káin bélyegét viselik, akinek bujdosnia kellett a földön, mert megölte fivérét, Ábelt. Ágoston szerint az egyháznak szüksége van a zsidóság fennmaradására, de a zsidóknak nem szabad túlzott jólétben élniük, mindig szolgai szerepet kell betölteniük. Ágoston e „remek ötlete nélkül már rég kiirtottak volna bennünket” – mondta keserű humorral Moses Mendelssohn, Kant kortársa.

⁶ *Christian–Jewish Dialogue. A Reader*, szerk. Helen P. FRY Exeter, University of Exeter Press, 1966, 10.

A helyettesítés-elmélettel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy bármennyire súlyosak is az ember bűnei, a Biblia szerint nem helyezhetik hatályon kívül a szövetséget, amelyet Isten szabadon, önként és tisztán kegyelmi ajándékként kötött népével. Amikor Jeremiás próféta új szövetségről beszél, nem arra gondol, hogy Isten Izrael helyett egy másik néppel, hanem arra, hogy „Izrael házával és Júda házával” köt szövetséget, csak az új szövetség megkötésekor Isten már nem kőtáblákra írja törvényét, mint ahogy tette a Szinaj hegyén, hanem most „bensejükbe adom törvényt és a szívükbe írom” (Jer 31,31–34).

A Krisztus-hívő pogányok és a mózesi törvényhez hű, de nem Krisztus-hívő zsidók viszonyával a Római levélben foglalkozik Pál apostol. Világosan leszögezi: „Isten nem vetette el népét, amelyet előre kiválasztott” (Róm 11,2). Krisztus halála és feltámadása után is megmarad a zsidó nép Isten választott népének és olyan kegyelmi javak birtokosának, amelyek megkülönböztetik minden más néptől, mert Izrael fiaié „az istenfiúság, a dicsőség, a szövetségek, a törvényadás, az istentisztelet, az ígéretek és az atyák” (Róm 9,4). Pál szerint Isten választott népe csak kibővül a pogányságból megtért keresztényekkel, akik – vad olajfa létükre – beoltattak, részei lettek a nemes olajfa (Izrael) gyökerének és nedvének, és akiknek ezért nem is szabad kérkedniük, mert nem ők hordozzák a gyökeret, a zsidókat, hanem a gyökér hordozza őket (Róm 11,17–19).

7. Megtévesztő a zsidóknak és a keresztényeknek az az antijudaista szembeállítás is, mintha a zsidók még csak várakoznának az ígéretek teljesülésére, a keresztények viszont már eljutottak volna a beteljesüléshez. Némi iróniát fejez ki az a „gój” mondás, hogy „várják, mint zsidók a Messiást”. A hívő zsidók csakugyan várják a Messiást, de Rosenzweiggel együtt joggal mondhatják azt is, hogy bizonyos értelemben ők már célba is érkeztek. A pogányokkal ellentétben a zsidóknak, mondja Rosenzweig, nem kell megkeresztelkedniük, hogy közel kerüljenek Istenhez, mert a tóraadás miatt ők már közel vannak hozzá. Mert „hol van olyan nagy nép, amelyhez istenei oly közel volnának, mint hozzánk az Úr, a mi Istenünk... És hol van olyan nagy nép, amelynek oly tökéletes parancsai és szabályai volnának, mint az egész törvény, amelyet ma eléd tárok?” (MTörv 4,8). Az Ószövetség szerint a zsidók azért vannak közel Istenhez, mert már megkapták Istentől a Tórát, amely tökéletes, és annak útmutatását követve, azt napról napra betartva ők már Istennek tetsző életet élhetnek. Ahogy a zsoltáros éneкли:

Az Úr törvénye tökéletes, enyhíti a lelket.
Az Úr tanúsága megbízható, a balgát bölccsé teszi.
Az Úr parancsai egyenesek, földérítik a szívet,
útmutatása érthető, megvilágítja a szemet.

Az Úr félelme tiszta, s örökké megmarad.
 Az Úr ítéletei igazak, és mind jogosak,
 értékesebbek az aranynál, a tiszta aranykincsnél,
 szavai édesebbek a méznél, a lépből kicsordult méznél.

(Zsolt 19,8–11)

A keresztények azt vallják, hogy Isten uralma vagy országa (*hé baszileia tu theu*) Krisztus eljövételével jött hozzánk közel. Ez azonban nem mond ellent a judaizmus hitének. Mert Jézus nem eltörölni jött a Törvényt és a prófétákat, hanem teljessé tenni (Mt 5,17–18). A keresztények is várakoznak még a végső időkre; ők is várják az új eget és új földet, amikor Isten lesz mindenben minden.

*

Antiszemitizmus. Az antijudaizmus áttekintése után rátérünk az antiszemitizmusra. Szűk értelemben az antiszemitizmus a XIX. század vége felé kialakult politikai és ideológiai irányzat. Azok tartoznak hozzá, akik egyrészt – áltudományos érvek alapján – gyűlölik, lenézik és ellenségnek tekintik a zsidókat, mert zsidók; másrészt állami, jogi és politikai eszközökkel próbálják korlátozni és nyirbálni a zsidók életlehetőségeit. Ilyen intézkedések a következők: rendelkezések és korlátozások a lakóhely, a foglalkozás, a tanulás, a házastárs megválasztásával kapcsolatban (gettó, etnikai tisztogatás; *numerus clausus*: a zsidók számának korlátozása az egyes foglalkozási ágakban; családjogi törvények stb.).

Társadalmi és politikai zsidóellenesség létezett a modern antiszemitizmus előtt is, az ókorban a kereszténység előtt is, majd új formái jelentek meg mindenütt a keresztény, kisebb mértékben pedig az iszlám világban. Egészében véve a zsidóságnak gyakran kellett elnyomást és üldöztetést elszenvednie a keresztény Európában a XX. század közepéig, mert az uralkodó keresztény kultúra sötét színben mutatta be az állítólag kártékony és a keresztényeknek ártó zsidóságot, és ennek megfelelően bánt is vele. Sok európai országban hoztak zsidóellenes törvényeket, kényszerítettek zsidókat megkeresztelkedésre és áttérésre, és a keresztények, a mindenkori uralkodó erők kevésbé voltak türelmesek az istengyilkosoknak tartott zsidókkal szemben.

*

Mértékadó antijudaista keresztények. A zsidók és a zsidóság befeketézésében a fő szerepet, sajnálatos módon, a keresztény antijudaizmus játszotta, amit a keresztény történelem néhány meghatározó személyiségének példáján fogunk bemutatni.⁷

Szent Cyprianus (200/210–258) a következőket írta a zsidókról: Isten haragja kíséri őket, mert elszakadtak tőle, és bálványoknak hódolnak; nem hittek a prófétaknak sem, és meggyilkolták őket; meg volt jövendölve, hogy Jézust nem fogják elfogadni; nem értik az írásokat, Krisztus eljövetele óta csak az egyház érti és magyarázza ezeket helyesen; amíg a zsidók Krisztust nem fogadják el, soha nem is fogják megérteni a Szentírás igazságait; a zsidók szükségszerűen elveszítik a nekik ígért országot, és helyükbe a pogányságból származó keresztények lépnek, akik új törvényt kapnak Istentől, új prófétákat, új választottságot és vezetést.

Szent Jeromos (347–410) a kereszténység egyik legfontosabb személyisége volt, mert az ő latin fordításában olvasták a keresztények az eredetileg héberül írt Ószövetséget és a görögül írt Újszövetséget, egészen a reformációig. Írásaiban Jeromos kígyóknak nevezi a zsidókat, az emberi nem gyűlölőinek, akiknek példaképe Júdás, az áruló apostol; imádságaik, a zsoltárok pedig szamarak ordításához hasonlók.

Jeromos kortársa, Aranyszájú Szent János szerint a zsidók kéjelgő, kapzsi, álnok banditák, gyilkosok, csalók, ördögtől megszállottak, s kegyetlenebbek a vadállatoknál is. Azért ennyire elfajzottak, mert megkínózták Jézust. Ezért nem létezik velük szemben semmiféle kiengesztelődés vagy bocsánat. A bosszúnak nem lehet vége, a zsidóknak örökké templom és haza nélkül kell maradniuk. Elvetettségüket Isten haragja okozta, aki teljesen elfordult tőlük. A keresztények kötelessége gyűlölni a zsidókat. Aki szereti Krisztust, az sohasem küzdhet eléggé a Krisztust gyűlölő zsidók ellen.

Hasonló szellemben és stílusban írt a zsidókról Szent Ambrus, Alexandriai Szent Cirill, Szent Ágoston, Sevillai Szent Izidor, Szent Prudentius, Petrus Venerabilis, Aquinói Szent Tamás és Kapisztrán Szent János. És ha az egyház nagy „szentjei” így gondolkodtak a zsidókról, hogyan gondolkodhattak róluk a nem szentek, a közönséges, egyszerű keresztények?

A keresztény ókorról és középkorról összefoglalásul elmondhatjuk: 215 és 814 között a nyugati keresztény királyságokban, Rómában, valamint a keleti és nyugati zsinatokon kétszázharminc kánon és egyházi rendelet jelent meg a zsidókkal kapcsolatban. A IV. és a XVI. század között kilencvenkét általános és helyi zsinat hozott törvényeket a zsidókkal kapcsolatban.

⁷ Kis György, *i. m.*, 183–196.

Ne gondoljuk, hogy a reformátorok zsidógyűlölet dolgában is megreformálták volna a kereszténységet. Luther például *A zsidókról és hazugságaikról* című művében azt követeli, hogy gyújtsák fel a zsinagógákat, és amelyik nem égne el, azt fedjék be földdel, hogy senki emberfia ne lásson belőlük még egy követ sem. Tegyük mindezt azért, mondja Luther, hogy Isten lássa, hogy keresztények vagyunk, és nem tűrjük a zsidók hazugságait, káromlásait és Szent Fiának gyalázatát. El kell pusztítani a zsidók házaít is, mert itt ugyanazt űzik, mint iskoláikban. Istállóba vagy csűrökbe kell terelni őket, mint a cigányokat. El kell kobozni imakönyveiket, és meg kell fosztani őket talmudistáiktól, mert bálványimádást, hazugságokat és káromlásokat tanítanak. A rabbiknak halálbüntetés terhe mellett meg kell tiltani, hogy ezt tegyék. Ne is dicsérjék, vagy imádják Istent közöttünk. Lakoljanak életükkel, ha nem engedelmessé válnak.

*

A kereszténység felelőssége. Miután adtunk egy kis ízelítőt a keresztény antijudaizmusból, érthetővé válik, miért hivatkozhattak joggal és öntudattal Hitler és elvtársai arra, hogy ők csak azt tették a zsidókkal, amit a keresztények történelmük folyamán hirdettek vagy tettek a zsidók ellen.

1933-ban a hitleristák elégették a nem árja szerzők összes művét. Ugyanezt tette az egyház a zsidók szent könyvével, a Talmuddal 1242-ben a párizsi Sorbonne teológiai magisztereinek ítélete alapján. 1933-ban a náciik életbe léptették a *numerus clausus*-t, amelynek értelmében nem vettek fel többé nem árjakat német iskolákba. Ötszáz évvel korábban, 1431-ben, a XVII. egyetemes zsinat Bazelben megtiltotta a zsidóknak akadémiai fokozatok (baccalaureus, magister stb.) elnyerését. 1938-tól a német zsidóknak tilos volt az utcára lépniük a nemzetiszocialista ünnepeken. Ugyanezt a tilalmat rendelte el 1215-ben a XII. egyetemes (a IV. lateráni zsinat) a nagyhét idejére. 1940-ben a náciik gettóba zárták a zsidókat. Ugyanezt megtette már 1555-ben IV. Pál pápa a római zsidókkal. 1941-től a hitleristák sárga csillag viselésére köteleztek mindenkit, akit zsidónak minősítettek. A IV. lateráni zsinat 1215-ben rendelte el, hogy a zsidók kötelesek az őket a keresztényektől megkülönböztető ruházatot viselni: egyes helyeken sárga foltot kellett a kabátra varrni, másutt sárga, csúcsos kalapot kellett viselni. 1938-ban Németországban, az úgynevezett kristályéjszakán, náci rohamcsapatok feldúlták a zsidók üzleteit, felgyújtották százkilencvenegy zsinagógát, és közülük hetvenhatot teljesen le is romboltak. Ugyanezt több ízben is megtették keresztények az ókorban és a középkorban. Ezek közül a leg hírhedtebb eset talán a kis-ázsiai kallinikumi zsinagóga felgyújtása volt. Ezzel kapcsolatban írta Szent Ambrus, Milánó érseke: csak azért nem gyújtotta fel saját kezűleg

a milánói zsinagógát, mert azt Isten haragja, egy villám pusztította el. A „kristály-éjszakán” kívül még számtalan pogromot kellett elszenvedniük zsidóknak a keresztes hadjáratok idején (amelyeknek mintegy hétszázötvenezer áldozata között több tízezer zsidó volt), valamint a XVII. századtól kezdve Lengyelországban és Oroszországban, ahol szinte egymást érték a pogromok.

A hitleristák tiltották, fajgyalázásnak minősítették és a legszigorúbban büntették az árjak és zsidók közötti házasságkötést. Keresztények és zsidók házasságkötését Szent Ambrus nyomására Theodosius római császár is megtiltotta. A nácik hatmillió zsidót öltek meg a gázkamrákban, majd égettek el krematóriumokban. 1487-ben Torquemada, a hírhedt spanyol dominikánus főinkvizítor több mint tízezer zsidót égettetett el elevenen máglyán. A modern antiszemita sokféleképpen korlátozták a zsidók lehetőségeit az üzleti világban, az orvosi, az ügyvédi pályán, lapok szerkesztőségeiben, színházak élén stb. Ennek előzményeit is ismerjük a keresztény középkorból. A zsidók megélhetését a legalantasabbnak tartott dolgokra (szatócsboltok fenntartása, pénzkölcsönzés stb.) korlátozták, de ezenkívül más tilalmak is sújtották őket: nem tarthattak keresztény alkalmazottakat, csak meghatározott területeken lakhattak, közhivatalokat nem viselhetek, fegyvertartási joguk nem volt.

Összefoglalva a következőket mondhatjuk: az uralkodó keresztény kultúra sötét ellenségnek tüntette fel a zsidóságot, és annak megfelelően is bánt vele. A római katolikus, az ortodox, az evangélikus és a református keresztény egyházak arra tanították híveiket, hogy vessék meg a zsidókat. Keresztény országokban gyakran terjesztettek róluk képtelen vádakat (istengyilkosság, vérvád), hoztak nagyszámú zsidóellenes törvényt, térítették és kényszerítették a zsidókat a keresztség felvételére, s bár összességükben nem akarták kiirtani, hanem megtúrták őket, a XX. század közepéig mégis gyakran nyomták el és üldözték kegyetlenül a zsidóságot az uralmi helyzetben levő keresztények.

*

Bocsánatkérés. 2000 nagyböjtiének első vasárnapján Rómában II. János Pál pápai szentmisén kérte Isten bocsánatát azokért a bűnökért, amelyeket keresztények a múltban – többek között zsidók ellen – elkövettek. A pápa a katolikus egyház főpásztoraként s egyben az egyetemes egyház, minden keresztény képviselőjeként, „Krisztus helytartójaként” és „Péter utódaként” is imádkozott és könyörgött bűnbocsánatért. A keresztények hét fő bűnéért kérte Isten bocsánatát: a vallásháborúkért és a keresztes hadjáratokért; az inkvizícióért; az egyházzakadásokért, a kiközösítésekért, a vallási türelmetlenségért; a zsidók elleni bűnökért, a múltbeli zsidóellenességért és a hallgatásért a holokauszt idején; az erőszakos hittedjesztésért, más vallásúak és más

kultúrájúak emberi jogainak semmibevételeért; a keresztényeknek az emberi méltóság ellen elkövetett bűneiért, főként a nők, a rabszolgák, az etnikai kisebbségek, például a cigányság esetében; és a társadalmi igazságtalanságokkal, a szegényekkel, az elnyomottakkal és a peremre szorultakkal kapcsolatos mulasztásokért.

A pápa bocsánatkérését nagyra értékelték a világon mindenütt politikai és vallási vezetők, egyszerű hívők és nem hívők is. Némelyek – nem minden alap nélkül – kifogásolták, hogy az egyház bűnei helyett a pápa következetesen az egyház fiainak és leányainak bűneiről beszélt.⁸ Mintha nem az egyházak tanítása és magatartása nyilvánult volna meg a zsidóellenes zsinati és pápai intézkedésekben, egyházdoktorok (például Szent Ágoston, Aranyszájú Szent János, Szent Tamás) vagy éppen egyházalapítók (Luther) zsidóellenes, zsidógyűlöletre uszító tanításaiban.

Ennek ellenére ennek a pápai bocsánatkérésnek mi, katolikusok és keresztények örülhetünk, mert feljogosít arra a reményre, hogy a bizalmatlanságot és gyűlölködést egyre inkább felváltja végre a kölcsönös tiszteleten alapuló párbeszéd keresztények és zsidók között.

⁸ *Mérleg*, 2001/2.